

Inleiding

17 februari 1964. De Belgische minister van Arbeid Léon Servais en zijn Marokkaanse collega Thami Ouezzani ondertekenen een akkoord over de tewerkstelling van Marokkaanse gastarbeiders in België. Op 16 juli volgt een gelijkaardige bilaterale overeenkomst tussen België en Turkije.

Veel weerklank kregen deze akkoorden op het moment van hun ondertekening niet, maar vandaag, anno 2014, worden ze in herinnering gebracht als startschot van vijftig jaar Marokkaanse en Turkse migratie. Hier past meteen een kanttekening bij. De bilaterale overeenkomsten die in 1964 ondertekend werden, vallen niet volledig samen met de komst van de eerste Marokkanen en Turken naar België. De vroegste migratiestromen uit beide landen kwamen al eerder op gang. Maar de jaren zestig vormden wel degelijk een kantelperiode. Het was in dit decennium van economische hoogconjunctuur dat België en Brussel voor het eerst te maken kregen met grote groepen gastarbeiders uit de Maghreb en Turkije. Zij kwamen naar hier als tijdelijke 'gasten' en beseften wellicht zelf niet in welke mate zij de komende decennia hun stempel zouden drukken op de Belgische samenleving.

Vandaag, vijftig jaar later, maakt het verhaal van die eerste generatie gastarbeiders deel uit van onze geschiedenis. Ze leverden onmisbare arbeidskrachten voor de steenkoolmijnen, de zware industrie, de textielsector en de bouw. Ze brachten, samen met de gastarbeiders uit andere mediterrane landen, aubergines en couscous naar de Belgische keukens. Ze introduceerden nieuwe feestdagen en bouwden de eerste moskeeën. Hun kinderen gingen hier naar school en kregen ondertussen zelf kinderen die hier opgroeien, studeren en werken. Kortom, ze maakten België mee tot wat het vandaag is.

En toch is hun verhaal relatief onbekend. Wat de gastarbeidersmigratie naar Brussel betreft, zijn de contouren wel onderzocht, maar ontbreekt het grotendeels aan detailstudies, zo merkt Hans Vandecandelaere terecht

op in zijn boek *In Brussel. Een reis door de wereld*. Er zijn wel studies en cijfers beschikbaar over de arbeidsmigratie in de jaren zestig en zeventig, maar die vertrekken zelden vanuit de beleving van de gastarbeiders zelf. *'Het verhaal van de kleine vreemde bouwvakker achter het Berlaymontmonster of de metro moet echter nog worden geschreven. En het zou mooi zijn als dat gebeurde. Alle gebarsten ruggenwervels die Brussel samen ombouwden tot wat het is, verdienen een museum, een standbeeld of tenminste een studie'*, schrijft Vandecandelaere.¹

Met dit boek over de eerste generatie Marokkaanse en Turkse gastarbeiders in Brussel willen we hier een bijdrage toe leveren. De rode draad wordt gevormd door het parcours dat de gastarbeiders zelf hebben gevolgd, te beginnen bij hun vertrek in het land van herkomst. In een eerste hoofdstuk schetsen we de historische context waarbinnen de arbeidsmigratie uit Marokko en Turkije plaatsvond. In de volgende hoofdstukken zoomen we in op de persoonlijke migratiegeschiedenissen van gastarbeiders uit beide landen, waarbij we zo veel mogelijk individuele getuigenissen aan bod laten komen. Hoofdstukken 2 en 3 brengen het verhaal van hun reis naar België, hun aankomst in Brussel en hun eerste kennismaking met de nieuwe stad. We vertellen hoe ze op zoek gingen naar een eerste dak boven hun hoofd, een eerste job en naar ontmoetingsplaatsen waar ze sociale contacten konden leggen. In hoofdstuk 4 ligt de focus op de arbeidsmarkt en het leven op de werkvloer. We kijken naar de arbeidsvoorwaarden van de migranten en werpen een blik op de sectoren waar Marokkanen en Turken in Brussel aan de slag konden. In het volgende hoofdstuk zoeken we uit hoe de gastarbeiders hun gezin lieten overkomen, een woning kochten of huurden en zich uiteindelijk definitief settelden. Hoofdstuk 6 onderzoekt de rol van netwerken en organisaties in het leven van de gastarbeiders. Hoofdstuk 7 focust op de blijvende band met het land van oorsprong. In het achtste hoofdstuk staan we stil bij de impact van de economische achteruitgang in de vroege jaren zeventig op de Marokkaanse en Turkse arbeidsmigratie.

Centraal doorheen heel het boek staat de vraag hoe deze generatie migranten er in slaagde om in Brussel een nieuw leven uit te bouwen. De nadruk ligt daarbij op de manier waarop ze zich tussen 1964 en 1974 in de hoofdstad vestigden en er een carrière, een gezin en een netwerk uitbouwden.

De periode 1964-1974 is niet toevallig gekozen. Ze omvat de jaren tussen de ondertekening van de bilaterale akkoorden met Marokko en Tur-

kije en de afkondiging van de officiële migratiestop. Door de keuze van die periode zal het boek zowel de ongekende bloei in de golden sixties als de eerste crisisjaren in de jaren zeventig omvatten.

Interviews en verhalen

Om het verhaal te kunnen brengen van de Marokkaanse en Turkse gastarbeiders en de wijze waarop zij hun leven in Brussel opgebouwd hebben, hadden we nood aan authentieke getuigenissen van arbeidsmigranten van de eerste generatie. Veel geschreven bronnenmateriaal bleek echter niet voorhanden te zijn. De oudere Marokkanen en Turken hebben tot nu toe zelden de behoefte gevoeld om hun migratie-ervaring op papier te zetten. Sommigen vinden hun levensverhaal daarvoor simpelweg niet belangrijk genoeg. Anderen gaan de confrontatie met hun – soms moeilijke – levensloop liever uit de weg. Ook de beperkte geletterdheid van een groot deel van de eerste generatie vormt een drempel om hun ervaringen op papier te zetten.

We zijn de verhalen dus gaan zoeken waar ze te vinden zijn: in de herinneringen van de arbeidsmigranten zelf. In eerste instantie legden we ons oor te luisteren tijdens verschillende groeps gesprekken die we in Brussel organiseerden: Regionaal Integratiecentrum Foyer bracht een aantal Marokkanen en Turken van de eerste generatie samen, die we op informele wijze interviewden over hun migratiegeschiedenis. Op basis van die groeps gesprekken, aangevuld met andere contacten, gingen we op zoek naar Marokkaanse en Turkse Brusselaars die zich wilden vrijmaken voor een diepte-interview. In het najaar van 2013 en het voorjaar van 2014 namen we 34 interviews af. We interviewden negen Marokkaanse mannen, acht Marokkaanse vrouwen, elf Turkse mannen, vijf Turkse vrouwen en één Algerijnse vrouw. De setting hing af van de omstandigheden. Sommige getuigen interviewden we alleen, in een vergaderruimte van Foyer of Dar al Amal. Anderen ontvingen ons bij hen thuis en waren vergezeld van hun echtgenoot of echtgenote, kinderen, kleinkinderen en soms zelfs achterkleinkinderen. Sommige getuigen spraken goed Frans, anderen enkel Turks, Marokkaans Arabisch of een Berbertaal. In die laatste gevallen zorgde Foyer voor de vertaling.

In totaal, groepsinterviews en individuele interviews samengeteld, spraken we met een vijftigtal migranten van Marokkaanse of Turkse her-

komst. Daarnaast interviewden we een aantal autochtone Belgen, die de migratie in Brussel van dichtbij hebben meegemaakt, als bewoner, collega, werkgever, ambtenaar of onderzoeker. Zij vertelden hoe zij, vanuit de functie die ze vervulden in 'gastland' België, omgingen met de komst van nieuwe, buiten-Europese migrantengroepen.

De getuigenissen van de mensen die we geïnterviewd hebben, vormen de rode draad doorheen dit boek, de ruggengraat van dit verhaal. Maar wat is de historische waarde van die verhalen? In hoeverre zijn de herinneringen van die individuele getuigen relevant voor de algemene migratiegeschiedenis van de eerste generatie Marokkaanse en Turkse Brusselaars? Om hier een antwoord op te kunnen geven, is het belangrijk om even stil te staan bij de manier waarop onze selectie tot stand kwam.

De selectie van de getuigen is erg organisch verlopen. Van in het begin was het duidelijk dat we het vertrouwen van mensen met een migratieachtergrond enkel konden winnen via persoonlijke contacten. Dat vertrouwen was een noodzakelijke voorwaarde om hen bereid te vinden openlijk over hun migratieverleden te vertellen. Mensen moesten persoonlijk overtuigd worden van het nut om hun verhaal met ons, en dus met alle toekomstige lezers, te delen. Daarin was de rol van Foyer cruciaal. Hun netwerk fungeerde als reservoir, waar we getuigenissen uit konden putten. Een aantal getuigen werden rechtstreeks door Foyer gecontacteerd, anderen werden via kennissen en familie betrokken.

De migranten die we in het kader van dit project interviewden, zijn allen in de jaren zestig of vroege jaren zeventig naar België gekomen en hebben zich in die periode in Brussel gevestigd of hadden minstens een connectie met de hoofdstad. De groep moest in zekere mate representatief zijn voor de Marokkaanse en Turkse migrantengemeenschap in Brussel in de jaren zestig en zeventig. Zo is het niet toevallig dat de overgrote meerderheid van de Turken die we spraken, afkomstig is uit Emirdag: dat strookt met de algemene cijfers over de herkomstgebieden van de Turkse Brusselaars. Ook het feit dat het merendeel van onze getuigen als 'toerist' naar België kwam, los van de officiële rekruteringskanalen, stemt overeen met algemene bevindingen over de toenmalige arbeidsmigratie naar Brussel.

Voor het overige streefden we naar zoveel mogelijk diversiteit in onze selectie. We interviewden Marokkaanse mannen en vrouwen uit het wereldse Tanger, evenals uit afgelegen Berberdorpen in het Rifgebergte. We spraken met Turken uit Istanbul en we maakten kennis met een groep alevieten uit Emirdag, aanhangers van het mystieke alevitisme, dat een

aanzienlijke aanhang kent onder de Turkse Brusselaars. We interviewden pioniers die in de vroege jaren zestig hun weg zochten in Brussel en volgmigranten die het fenomeen kettigmigratie gestalte gaven door hun voormalige dorpsgenoten achterna te reizen. We spraken met vrouwen die hun man volgden en zich terugplooiden op het huisgezin, maar evengoed met vrouwen die op eigen houtje naar hier kwamen, zelf een carrière uitbouwden en de belangrijkste kostwinner in huis werden.

Kortom: we verzamelden meer dan dertig persoonlijke migratiegeschiedenissen. Natuurlijk is dat onvoldoende om algemene uitspraken te kunnen doen over dé Marokkaanse of Turkse gastarbeider. Toch vormt het geheel aan getuigenissen meer dan een optelsom van individuele verhalen. Citaten en anekdotes worden immers aan wetenschappelijke literatuur en andere bronnen getoetst. De getuigen brengen echter ook informatie aan die je in de literatuur en de klassieke bronnen niet vindt. Ze vertellen over de prille, fragiele en nauwelijks gedocumenteerde netwerken die voor hen fungeerden als een eerste opstap naar werk en een vaste verblijfplaats. Daarenboven geven ze een inkijk in hun toenmalige gedachten en emoties, in hoe het voelt om je vaderland achter te laten en in een stad waar je de taal niet spreekt op zoek te gaan naar een appartement, huisraad, levensmiddelen en natuurlijk een job.

Tot slot nog een opmerking bij de gevolgde methode. Alle verhalen zijn afkomstig van mensen die vrijwillig hun medewerking aan dit project hebben verleend. Dat betekent dat ze zich wilden engageren om naar Foyer te komen, of om ons bij hen thuis te ontvangen en ons een inkijk te gunnen in hun leven en hun herinneringen. Onvermijdelijk hebben we hiermee al een selectie gemaakt. Marokkaanse en Turkse Brusselaars die haast uitsluitend negatieve ervaringen hebben overgehouden aan hun migratie, zijn minder geneigd om hun verhaal met anderen te delen. Ook diegenen die zich volledig teruggetrokken hebben in hun eigen gemeenschap, hebben we wellicht niet bereikt. We zitten dus met een oververtegenwoordiging van getuigen die vrede hebben met het migratieparcours dat ze hebben afgelegd.

Ook niet onbelangrijk: het gaat om *herinneringen* aan een periode die veertig-vijftig jaar achter ons ligt. Een periode waarin de getuigen in een land toekwamen waarvan ze de taal, de gewoonten, de wetten en regels niet of slechts gedeeltelijk begrepen. Die herinneringen zijn vanzelfsprekend in de loop der jaren wat afgevlakt of bijgekleurd. Bovendien kiest elke getuige wat hij of zij wel en niet deelt met de toehoorder. Trots, schaamte,

de reflex om sociaal wenselijk te antwoorden of andere motieven kunnen er voor gezorgd hebben dat sommige herinneringen niet of slechts gedeeltelijk met ons gedeeld werden.

De citaten in dit boek zijn niet steeds de letterlijke woorden van de getuigen. De mensen die we interviewden, brachten hun verhaal immers in hun moedertaal of in het Frans. De gebruikte citaten zijn dus het resultaat van een vertaling en bewerking. We hebben er wel over gewaakt dat de gepubliceerde uitspraken qua sfeer en betekenis op geen enkele wijze afwijken van de oorspronkelijke getuigenissen. In de meeste gevallen vermelden we van wie de gebruikte citaten afkomstig zijn, hetzij in de tekst zelf, hetzij in een eindnoot. Om de privacy van de betrokkenen niet te schaden, hebben we hun achternamen achterwege gelaten. Enkel wanneer we getuigen aan het woord laten die zuiver vanuit hun expertise spreken en geen informatie over hun privéleven meegeven, worden voor- en achternaam vermeld.